

ΤΑ ΣΥΝΘΕΤΑ ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΤΟΥΣ ΝΑΙΒΙΟ, ENNIO, ΠΛΑΥΤΟ,
TERENTIO ΚΑΙ ΚΙΚΕΡΩΝΑ

Ως γνωστόν, η ελληνική και λατινική γλώσσα έχουν κοινή προέλευση ως θυγατέρες της ινδοευρωπαϊκής¹. Όμως παρά το γεγονός αυτό παρουσιάζουν μεγάλη ανομοιότητα, γιατί τις μιλούσαν λαοί με διαφορετικό χαρακτήρα² και κάτω από διαφορετικές συνθήκες.

Η Λατινική υπολείπεται της ελληνικής σε πλούτο λέξεων και αρμονία και λόγω της διαφοράς του εθνικού χαρακτήρα των Ρωμαίων³, οι οποίοι έβλεπαν τα πράγματα καθ' εαυτά, και επειδή η λατινική δεν είχε την αφθονία στην κλίση των ονομάτων και την ευκαμψία της ελληνικής.

Την πενία της λατινικής και την υπεροχή της ελληνικής επισημαίνουν οι λατίνοι συγγραφείς, όπως ο Κοϊντιλιανός⁴, ο Κικέρων⁵, ο Σενέκας⁶.

Εκτός των άλλων η υπεροχή της ελληνικής έγκειται στο ότι αποδίδει με σαφήνεια τα πράγματα με μια λέξη, ενώ η λατινική αδυνατεί να δηλώσει τα ίδια έστω και με περισσότερες λέξεις.

Ο ρωμαϊκός λαός, πρακτικός από τη φύση του, αγαπούσε τους συγκεκριμένους όρους. Αργότερα όμως με την εισαγωγή της φιλοσοφίας αυξήθηκαν οι αφηρημένοι όροι. Στη σημαντική αυτή πρόοδο της γλώσσας συνέβαλαν οι φιλοσοφικές πραγματείες του Κικέρωνος.

Οι Λατίνοι μπροστά στις αξεπέραστες δυσκολίες της γλώσσας αναπληρώνουν τους όρους που ελλείπουν στη Λατινική είτε με περιφράσεις είτε με λέξεις δανεισμένες από την Ελληνική. Έτσι ο πλούτος της Ελληνικής σε συνώνυμα, υποκοριστικά, σύνθετα, συνέβαλε στον πολλαπλασιασμό του λατινικού λεξιλογίου.

Η σύνθεση είναι αρχαία κληρονομιά και ο τρόπος της ποικίλλει αναλόγως της περιπτώσεως.

Ως σύνθεση⁷ ορίζεται η ένωση δύο λέξεων με ιδιαίτερη σημασία σε

1. A. Meillet, *Esquisse d' une histoire de la langue latine*, Paris 1928⁶, σ. 7.

2. Gell, XI 8,3

3. O. Weise, *Χαρακτηρισμός της Λατινικής γλώσσας κατά μεταφρασιν εκ της Γ' εκδόσεως* υπό Γεωργίου Κ. Γρατσαίου, Εν Αθήναις 1905, σ. 67

4. Inst. XII 10, 35· VIII 3, 33.

5. Ad Q. Fr. II 11,5. Tusc. I 7.

6. Ep. LVIII 1.

7. Από τη βιβλιογραφία για τα σύνθετα της λατινικής σημειώνω τις μελέτες των: A. Grenier, «*Etude sur la formation et l' emploi des composés nominaux dans la latin archaïque*» Nancy 1912 G. Puccioni, «L' uso stilistico dei composti nominali latini», Atti R. «*Accademia Italiana, Sc. stor. e mor.*» VII, IV (1943) 373 κ.ε. V. Pisani, *Grammatica Latina*, Torino 1948². A.

μία⁸. Σκοπός της είναι να δηλώσει πως δύο έννοιες διάφορες αποτελούν μια ενότητα⁹.

Η λατινική γλώσσα και σε αυτά ακόμη τα σύνθετα υστερεί. Οι Έλληνες συχνότερα και ευκολότερα χρησιμοποιούσαν τις σύνθετες λέξεις από ότι οι Λατίνοι· σχετικά βλέπουμε τον ιστορικό Τίτο Λίβιο να παρατηρεί για έναν ερμαφρόδιτο από τη Σινουέσσα: «Constabat et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos volgus, ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone, appellat»¹⁰. Τα ίδια διαπιστώνει και ο Κοϊντίλιανός λέγοντας: «Res tota magis Graecos decet, nobis minus succedit»¹¹ και «in jungendo aut in derivando paulum aliquid ausi vix in hoc satis recipiuntur»¹².

Η λατινική έκτοτε έκανε συνθέσεις, λέξεων, συγκόλλησε και συνένωσε τα συνθετικά μέρη σε ένωση τόσο συμπαγή, ώστε κάθε τυχόν χωρισμός αποβαίνει αδύνατος. Από τη στιγμή που γινόταν η σύνθεση, τα συνθετικά μέρη έχαναν την αυτοτέλειά τους. Τα αρχαιότερα σύνθετα έπαθαν στη λατινική τέτοιες φθογγικές μεταβολές, που δεν φαίνονταν στους ομιλούντες ως σύνθετες λέξεις, αλλ' απλές. Γι' αυτό το λόγο τα σύνθετα αυτά δεν μπορούσαν να χρησιμεύσουν σαν υποδείγματα για σχηματισμό νέων συνθέτων. Η συγχώνευση των συνθετικών μερών πρέπει να χωρεί ως ένα σημείο, για να μη δίνει το σύμπλεγμα την εντύπωση συνθέτου, αλλά να μη προχωρεί και περαιτέρω, γιατί θα δίνει την εντύπωση απλής λέξης¹³.

Σε μερικά σύνθετα της Λατινικής έχει εξαφανιστεί η έννοια της σύνθεσης (όπως π.χ. fastigium, locuples, mediocres, pauper, princeps, sollicitus, sollers, vestigium), σ' άλλα η συγκόλληση των λέξεων είναι τέλεια και αόρατη (όπως beneficus, benignus, orifex), σ' άλλα το δεύτερο συνθετικό πήρε την όψη κατάληξης.

Οι αρχαίοι λατίνοι συγγραφείς δεν έδειχναν ενδιαφέρον για τη μορφή, την επιτηδευση και τον καλλωπισμό των λόγων τους¹⁴.

Cordier, *Etudes sur le vocabulaire épique dans l'Enéide*, Paris 1948. J. G. Arens, «-fer and -ger their extraordinary preponderance among compounds in Roman poetry», *Mnemosyne*, IV, III (1950) 241 κ.ε.

8. J. Marouzeau, *Traité de stylistique Latine*, Paris 1970⁵, σ. 134.

9. Γ. Ν. Χατζιδάκι, *Ακαδημικά Αναγνώσματα*, τόμ. Γ' Μέρος Πρώτον, Γενική Γλωσσική, Εν Αθήναις 1915, σ. 398.

10. XXVII 11, 4

11. Inst. I 5, 70

12. Inst. VIII 3, 31.

13. M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris 1904³ σ. 163 κ.ε. Υπάρχουν ρήματα σύνθετα, που ομοιάζουν με απλά και είναι δυνατόν να συντεθούν πάλι (surgo-exsurgo).

14. Ο Κάτων είχε ασχοληθεί περισσότερο από τους συγχρόνους του με την ελληνική λογοτεχνία και όλη η συγγραφική του δημιουργία ήταν μίμηση των Ελλήνων (πρβ. F. Klingner, *Dichter und Dichtkunst im alten Rom Römische Geisteswelt*, München 1965⁵, σ. 170).

Ανάλογη ήταν και η ποίηση των αρχαϊκών χρόνων, που εστερείτο από κοσμητικά επίθετα, τα οποία εξασφαλίζουν στο λόγο θέλητρο και εξάπτουν τη φαντασία, με το να εξαίρουν δε ουσιώδεις χαρακτήρες των πραγμάτων κάνουν ζωηρότερη την παράστασή τους.

Αντίθετα, η ελληνική γραμματεία είναι γεμάτη από κοσμητικά επίθετα, που φανερώνουν την οξεία παρατήρηση της φύσης. Οι Ρωμαίοι αντιμετώπιζαν δυσκολία στη διατύπωση υψηλών νοημάτων, και αισθημάτων και ζωηρών εικόνων.

Γι' αυτό το λόγο άρχισε νωρίς η μίμηση της Ελληνικής από τους ποιητές κυρίως, οι οποίοι εμιμήθηκαν τους Έλληνες στα σύνθετα. Στην αρχή δεν εφρόντιζαν για την επιλογή των λέξεων και ολόκληρες φράσεις ελληνικές εισήρχοντο στη Λατινική και δημιουργούσαν σύνθετα, των οποίων το ένα συνθετικό ήταν ελληνικό. Τη μίμηση της ελληνικής για το σχηματισμό συνθέτων μαρτυρεί ο Κοϊντίλιανός λέγοντας: «*Compositae (voces) aut praepositionibus subjunguntur, ut innocens... aut e duobus quasi corporibus coalescunt, ut maleficus*» και «*junguntur aut et duobus latinis integris...*»¹⁵.

Τα περισσότερα των συνθέτων ήταν επίθετα, στα οποία οι καταλήξεις είναι συνήθως ρηματικές (όπως *tonans, sonus, potens, loquens, tenens* κ.ά.). Άλλα πάλι επίθετα έχουν δεύτερο συνθετικό τους ρηματικούς τύπους *capus, comus, crepus, dicus, fagus, ficus, gradus, jugus, legus, parens, parus, petus, premus, sequus* κ.ά. Από τα σύνθετα της Λατινικής με δεύτερο συνθετικό ρηματικό πολλά λήγουν σε *-ger* και ακόμη περισσότερα σε *-fer* (π.χ. *frugifer, fructifer, armiger*).

Αυτά τα επίθετα εχρησιμοποιούντο πολύ στα χρόνια του ποιητή Εννίου, αργότερα δε μέχρι και μετά τον Οβίδιο επολαπλασιάσθηκαν.

Όμως παρά τον πολλαπλασιασμό τους δεν εξισώθηκαν ούτε μπορούν να συγκριθούν με τα σύνθετα της Ελληνικής, γι' αυτό δεν βρίσκουμε στη Λατινική επίθετα αντίστοιχα της Ελληνικής (όπως π.χ. «*άκαμαντοράς Άλφειός*»¹⁶, «*άμφιέλισσαι νῆες*»¹⁷, «*είνοσίφυλλος*»¹⁸, «*καλλίρροος ποταμός*»¹⁹ κ.ά.).

Είναι σημαντικό ότι ο Λίβιος Ανδρόνικος, που υπήρξε ο πρώτος επίσημος ποιητής της αρχαίας Ρώμης και διερμήνευσε τη ρωμαϊκή ψυχή και ουσία, με το μυθολογικό έπος *Odusia* μπήκε στην ελληνική

Εχρησιμοποιούσε γλώσσα άπλαστη και χωρίς καμιά τέχνη, αλλά γεμάτη δύναμη και ενέργεια, δεν εξωραΐζε το λόγο με ρητορικά σχήματα και όμορφες λέξεις.

15. *Inst.* I 5, 65, 68.

16. Βακχυλίδου ν 180.

17. Ομ. Β 165, I 683, Ν. 174, γ 162, ι 64.

18. Ομ. Β 632, 757, ι 22 λ 316.

19. Ομ. Β 752, Μ 33, Χ 147, ε 441, ρ 206.

παράδοση²⁰ και σ' αυτό άρχισε να διαμορφώνεται η γλώσσα της Ρώμης²¹. Ο ποιητής θα πρέπει να προβληματίστηκε πολύ με τη μετάφρασή του, γιατί η τότε κατάσταση της Λατινικής δεν απέδιδε την εξαιρετικά ανεπτυγμένη γλώσσα του πρωτοτύπου. Έτσι ο Λίβιος Ανδρόνικος συνθλίβει μερικά επίθετα του ομηρικού πρωτοτύπου του²².

Όμοια είναι η θέση του και έναντι των ομηρικών συνθέτων· έτσι το ομηρικό «ἀναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων» (θ. 323) αποδίδει στο απόσπασμα 21 με το «*filius Latonas*», το σύνθετο επίθετο «πολύτροπος» του πρώτου στίχου της Οδύσσειας απέδωσε με το απλό «*versutus*» που σημαίνει τον συνετό και τον πανούργο. Ο Λίβιος Ανδρόνικος λοιπόν όχι μόνο δεν εισήγαγε στα έργα του σύνθετα, προϊόντα της δικής του πρωτοβουλίας, αλλά κατήργησε συστηματικά σύνθετες λέξεις των πρωτοτύπων του. Αυτό είναι σημαντικό, γιατί σε απόσπασμα των τραγωδιών του (40 Klotz) παρουσιάζει τη λέξη «*quinquevrtio*», που αναφέρεται στο πένταθλο²³.

Στο επικήδειο επίγραμμα, που γράφτηκε για τον ποιητή Ναίβιο (ήκμασε το 235-204 π.Χ.) αποδόθηκε η τιμή πως αυτός διαμόρφωσε τη γλώσσα της λατινικής ποίησης, πράγμα που εσκανδάλισε τους μεταγενέστερους από τον Αύλο Γέλλιο έως τον Πετράρχη²⁴. Στον τομέα δε των ονοματικών συνθέτων²⁵ είναι αληθές ότι ο Ναίβιος πρώτος ετόλμησε να χρησιμοποιήσει σύνθετα κατά το ελληνικό πρότυπο τραγικού ύφους.

Στο ιστορικό του έπος «*bellum Poenicum*»²⁶ και στα θεατρικά έργα του ο Ναίβιος εμφανίζεται ως ανανεωτής και δάσκαλος στο ζήτημα των συνθέτων. Σε εξήντα στίχους του έπους του βρίσκουμε τρία παραδείγματα συνθέτων, που μεταβιβάστηκαν στους μεταγενέστερους ποιητές, και τέσσερα σύνθετα σε εβδομήντα στίχους από αποσπάσματα των τραγωδιών του.

Τα επτά σύνθετα του Ναίβιου ήταν προωρισμένα για καλύτερη τύχη στη μετέπειτα υψηλή ποίηση. Στο απόσπασμα 21 (Morel) βρίσκουμε το

20. Για το ύφος της μετάφρασης του Λίβιου Ανδρόνικου βλέπε H. Fraenkel, «*Griechische Bildung in altrömischen Epen*» *Hermes* 67 (1932) 303-308.

21. F. Klingner ό. π. σ. 124-125.

22. Το του Ομήρου ε 297 «*φιλον ήτορ*» αποδίδει στο απόσπασμα 16 Morel με το «*cor*». Το όμ. φ 433 «*χείρα φίλην*» αποδίδει στο απόσπασμα 34 με το «*manum*».

23. Για την ύπαρξη άλλων συνθέτων στο Λίβιο Ανδρόνικο βλ. S. Mariotti, *Livio Andronico e la traduzione artistica. Saggio critica ed edizione dei frammenti dell'Odyssea*, Milano 1952.

24. *Variae* III 22.

25. Στα ονοματικά σύνθετα ο Αριστοτέλης διέκρινε ένα ουσιαστικό στοιχείο της ποιητικής λέξης και θεωρούμε τα διπλά ονόματα καταλληλότερα στο διθύραμβο παρά στο έπος και στην τραγωδία. (ποιητ. 1459^α, 8 κ. ε. Ρητορ. 1406^β, 1).

26. Βλ. S. Mariotti, *Il bellum Poenicum e l'arte di Nevio. Saggio con edizione dei frammenti del Bellum Poenicum*, Roma 1955 και E. V. Marmorale, *Naevius poeta*, Firenze 1950².

σύνθετο *silvicolae*, το οποίο δεν είναι αντιγραφή ή μίμηση του πρωτοτύπου αλλά καθαρά λατινικός τύπος²⁷. Το πρότυπο του *silvicolae* έχει προέλθει από σχηματισμούς του τύπου *agricola*²⁸, που ανήκουν στην αρχαία κληρονομιά της γλώσσας.

Στο πρώτο στοιχείο το -i- είναι το φωνήεν που συνθέτει, που γενικεύτηκε από τα κυρίως θέματα σε -o αντικαθιστώντας το τελευταίο γράμμα του κυρίως θέματος με φωνήεν (*furci-fer*, *corni-ger* κ.λπ.) και προστιθέμενο σε εκείνα με σύμφωνο (*frorifer*)²⁹. Επίσης δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποδείξουμε ένα ελληνικό σύνθετο του οποίου θα ήταν αντιγραφή το *silvicolae*. Το σύνθετο «ύλοκάτοικος» (βλ. λεξικό Liddel-Scott) φαίνεται ως τύπος τεχνικά σχηματισμένος κατά το λατινικό σύνθετο³⁰.

Ο G. Puccioni³¹ αναφέρει τη δυνατότητα προέλευσης του *silvicolae* από τον τύπο *ύληκοίτης* του Ησιόδου (Έργα και Ημέραι 529).

Το σύνθετο αυτό του Ναιβίου επανεμφανίζεται στις «*Bacchae*» του Ακκίου: «*et nunc silvicolae ignota invisentes loca*»³² στο Βεργίλιο: «*silvicolae Fauno*»³³, στο Στάτιο³⁴, «*silvicolae fracta gemuistis harundine*», στον Προπέρτιο: «*silvicolis viris*»³⁵, στον Οβίδιο: «*silvicolam Palem*»³⁶ και τέλος στον Κάτουλλο³⁷ ο οποίος το ανέπτυξε στη λέξη *silvicultrix*.

Η χρήση του *silvicolae* του Ναιβίου από τους μεταγενέστερους λατίνοι ποιητές έγινε, νομίζω, για να προσδώσουν στην ποίησή τους επιβλητικότητα.

Με το Ναιβίο αρχίζει μια κατηγορία συνθέτων με πρωτότυπα χαρακτηριστικά, των οποίων το δεύτερο μέρος αποτελείται από μια ενεργητική μετοχή. Τέτοιο σύνθετο είναι το *arquitenens* (απόσπ. 30). Η δε χρήση της μετοχής στα σύνθετα αυτά προσδίδει κάποια ευγένεια, η οποία τα καθιστά κατάλληλα στην επική και τραγική ποίηση.

Η άνθηση των συνθέτων αυτών, που άρχισε στην εποχή του Ναιβίου, αυξήθηκε σημαντικά στον ποιητή Έννιο. Αυτή η μορφή των συνθέτων

27. Πρβλ. A. Grenier, ό. π. σ. 153.

28. Πρβλ. V. Pisani, ό. π. παρ. 402.

29. Πρβλ. V. Pisani, ό.π. παρ. 405.

30. Από το *silvicolae* του Ναιβίου απέχουν ο τύπος ύλονόμος, που διαβάζεται σ' ένα επίγραμμα ψευδοσιμωνίδειο (LIX 7, Page) και ο τύπος ύλοβάτης της Πλανούδειας Ανθολογίας VI 32.

31. ό. π. σ. 373 κ. ε., 413 κ. ε., 420.

32. 237 Klotz.

33. Aen. X 551.

34. Theb. V 582.

35. Theb V 582.

36. III 13, 34.

36. Fast, IV 746.

37. LXIII 72: «*ubi cerva silvicultrix*».

διαδόθηκε ανταγωνιστικά με τα παλαιότερα σύνθετα, που θεωρήθηκαν μικρότερης αξίας.

Το επίθετο *inclutus*, με το οποίο ο Ναίβιος προσδιορίζει το *arquitenens*, μας θυμίζει το ομηρικό *κλυτός*, που λέγεται για πράγματα, τόπους, και κυρίως για θεούς και ήρωες και έχει σχεδόν καθορισμένη θέση, στον τρίτο από το τέλος πόδα, πριν από την τομή³⁸. Πλησιέστερες προς την έκφραση του Ναιβίου «*inclutus arquitenens*» είναι οι εκφράσεις του Ομήρου «*κλυτός έννοσίγαιος*»³⁹ και «*κλυτός άμφιγυήσεις*»⁴⁰.

Στην επική λατινική ποίηση η λέξη τείνει ν' αποκρυσταλλωθεί στον τρίτο από το τέλος πόδα⁴¹.

Το σύνθετο αυτό του Ναιβίου άρεσε πολύ στη μεταγενέστερη λατινική ποίηση⁴².

Μια άλλη όψη της λατινικής λογοτεχνικής τεχνικής φαίνεται ν' αρχίζει με τον Ναίβιο και είναι καλά ερμηνευμένη από τον Arens, για τον οποίο ένα ελληνικό σύνθετο αποσυντίθεται σε «*determinative analytic compounds*», δηλ. σε συντακτικές ομάδες, σε περιφραστικές εκφράσεις, που αποτελούν μια τυπική ενότητα⁴³, αντισταθμίζοντας την ευγένεια του χαμένου συνθέτου με την ευρύτητα και τη μελωδικότητα της μορφής, που συνοδεύει τη μουσική δομή του στίχου και γενικά της γλώσσας. Εδώ μπορούμε να προσθέσουμε στα «διπλά» ελληνικά τα πάντοτε παρόντα στη μνήμη κάθε λόγιου αναγνώστη: έτσι το ελληνικό σύνθετο ύπιπετης (ύπιπετήεις του Ομήρου⁴⁴), που θα αποδιδόταν από το Βεργίλιο με ένα *altipetens* ή με το του Εννίου *altivolans*, αποδίδεται με την περιφραστική έκφραση *volans alte* ή *alta petens*⁴⁵.

Επίσης το ελληνικό σύνθετο του Ομήρου και του Σοφοκλή ύπικερως δεν βρίσκει το ισοδύναμό του στο λατινικό *alticornis* αλλά σε περιφραστικές εκφράσεις του τύπου «*sublatis cornibus lo*» ή «*surgen-tem in cornua cervum*» ή «*cervus... cornibus ingens*»⁴⁶ και «*elatis cornibus Amnes*»⁴⁷ ή «*celsum in cornua cervum*»⁴⁸.

38. Ομ. ω 409: «κλυτόν άμφ' Όδυσσά») και ε 422: «οία τε πολλά τρέφει κλυτός Άμφιτρίτη».

39. Θ 440 και Ι 362.

40. Σ 613.

41. Verg. Aen. XII 179: «*inclute Mavors*», και VI 479: «*inclutus armis*». Hor. Sat. II 3, 197. Ov. Met. VIII 550, XIII 178 κ. ά.

42. Πρβλ. Verg Aen III 75: «*pius arquitenens*» Stat. Achill. 1 682.

43. J. C. Arens, ό. π. σ. 249, 258 και passim.

44. X 308, ω 538.

45. Verg. Aen. XI 751, IX 564.

46. Verg. Aen. VII 789, X 725, VII 483.

47. Val. Fl. I 106.

48. Ov. Met. X 538.

Φυσικά δεν μπορεί κανείς να απαιτήσει από το Ναίβιο μια τόσο ώριμη τεχνική, όπως ήταν η τεχνική των Ελλήνων, αφού άλλωστε διαφορετικές ήσαν οι προϋποθέσεις της ποιητικής τέχνης του. Παρ' όλα αυτά ο Ναίβιος καθιέρωσε στη λατινική την περιφραστική έκφραση *filii Terras*, αντί του *Terrigenae*, εξευγενίζοντάς την, και απέρριψε όχι μόνο τη δυνατότητα χρήσης ενός άχαρου συνθέτου όπως το *sagittipollens*, αλλά και τη δυνατότητα χρήσης του *sagittifer* ή *sagittipotens*, καταφεύγοντας στην περιφραστική έκφραση «*pollens sagittis*». (Bell. Poen. στ. 25 Warmington). Πρόκειται για δύο επιλογές, που τις έκανε ο Ναίβιος επιθυμώντας να ευνοήσει την κανονική δομή του σατούρνιου στίχου της λατινικής ποίησης.

Ο Ettore Bignone⁴⁹ νομίζει ότι ο Ναίβιος με το *pollens sagittis* ήθελε ν' αποδώσει το ελληνικό έκαεργος, αλλά το *pollens sagittis* φαίνεται πολύ πιο αόριστο από το έκαεργος, όπως και από άλλα επίθετα, που αποδίδονται στον Απόλλωνα (έκηβόλος, έκατηβόλος κ.ά.). είτε αυτά συνδέονται προς το εκών, όπως θέλουν οι περισσότεροι από τους νεώτερους μελετητές, είτε συνδέονται προς το εκάς, για να συλλάβουν εκείνο, που φαίνεται πως θα μπορούσε να είναι το ανθρώπινο αίσθημα των αρχαίων Ελλήνων και ακόμη των Λατίνων αναγνωστών⁵⁰.

Επίσης το «*sagittis pollens*» του Ναιβίου θα μπορούσε να αναφέρεται στη θεά Άρτεμη, αναλογικά προς την ελληνική έκφραση, «πότνια όξυτάτων βελέων»⁵¹, μαρτυρούμενη σαν επίθετο της Αφροδίτης⁵².

Περισσότερο όμως αληθοφανής επίδραση στο *pollens* αυτό είναι ή επίδραση του «άναξ», που από τον Όμηρο και μετά είναι το περισσότερο συχνό επίθετο στον Απόλλωνα και συχνότατα συνοδεύεται από τις ιδιότητες του τόξου και των βελών, όπως στον Ύμνο εις τον Απόλλωνα απαντά: «ἀργυρότοξε ἄναξ έκατηβόλ' Ἀπολλων» (140) και «Ἀπόλλωνος έκατηβελέταο ἄνακτος», «ἄναξ έκαεργος Ἀπόλλων»⁵³ κ.λπ. Για δε την Άρτεμη αναφέρεται: «Τήν τοξοφόρον Ἀρτεμιν ἄνασσαν»⁵⁴.

Ανάλογα προς το *pollens sagittis* του Ναιβίου είναι το του Οβιδίου: «*hostis equo pollens longeque volante sagitta*»⁵⁵, και το του Σενέκα: «*Juppiter fulmine pollens*»⁵⁶. Στον Ναίβιο επίσης βρίσκουμε την περιφραστική έκφραση *regnatorem marum* (Bell. Poen. στ. 14-15 Warmington).

49. *Storia della letteratura latina*, Firenze 1945², σ. 208.

50. Για το θέμα αυτό βλ. H. Frisk, *Griechisches Etymolog. Wörterbuch*.

51. Liddell - Scott s.v. Πότνια.

52. Πινδ. Πυθιον. IV 380 Bowra.

53. Ομ. Α 75, Ο 253.

54. Αριστοφ. Θεσμ. 970.

55. Tr. III 10, 55.

56. Agam. 382.

gton). Σ' αυτήν ο Ναίβιος δεν ακολούθησε το παράδειγμα των συνθέτων επιθέτων, που αποδίδονται από τον Όμηρο στον Ποσειδῶνα (ὅπως γαιήοχος, ἐννοσίγαιος), αλλά μόνο το «ἀναξ θαλάσσης»⁵⁷.

Ο Ναίβιος διατηρεί μέσα στο έπος του μια σαφή επιφυλακτικότητα προς τα «διπλά» δηλ. προς τις περιφραστικές εκφράσεις, εισάγοντας στα έργα του τα λογοτεχνικά σύνθετα. Έτσι η λέξη *regnator* πέρασε στο λατινικό λεξιλόγιο του ποιητικού λόγου, τη βλέπουμε στο Βεργίλιο⁵⁸, ενώ σπάνια απαντάται στη λατινική πεζογραφία⁵⁹.

Γενικά ο Ναίβιος φαίνεται να έχει αποφύγει στο εθνικό του έπος τους ελληνισμούς. Αντίθετα στα θεατρικά του έργα και ειδικότερα στην τραγωδία «*Lucurgus*» υπάρχουν πολλοί ελληνισμοί. Σ' αυτό συνέτειναν τα θέματα των έργων και η ανάγκη προσαρμογής τους στη σκηνή.

Η πιο τολμηρή μίμηση ελληνισμού είναι εκείνη, που αναφέρεται από τον Nonius (314, 10L), ως προϋπάρχουσα του *suave summum*, που οι φιλόλογοι Scaliger και Fruterius διόρθωσαν σε *suavisonum*. Το να δεχτούμε αυτή την εκδοχή είναι μάλλον υπερβολικό⁶⁰.

Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την επιφύλαξη πρέπει να επισημάνουμε την ωραία διαπραγμάτευση του Puccioni⁶¹, που δείχνει σαν δυνατό τύπο, ανάμεσα στους τόσους ελληνικούς σχηματισμούς συνθέτων με α' συνθετικό τη λέξη ἥδυ-, το σύνθετο του Ευριπίδη⁶² σ' ένα χορικό: «μοῦσαν ἡδύθορον» = *suavisonum melos*. Οπωσδήποτε επίδραση άλλων ὁμοίων συνθέτων⁶³ δεν μπορεί να αποκλειστεί αν και η αντιστοιχία είναι μικρότερη.

Ίσως ο Puccioni υπερεκτιμά το ρόλο των τραγικών και μειώνει τη συμβολή του Ομήρου, όμως πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι ο Ναίβιος εγνώριζε τον Όμηρο εξ ίσου με τους τραγικούς και κωμικούς, των οποίων άλλωστε και τα έργα μετέφραζε.

Υπάρχει και η άποψη ότι πηγή των γνώσεων του Ναίβιου για ζητήματα της Οδύσσειας υπήρξε ο Λίβιος Ανδρόνικος⁶⁴. Η γοητεία των ομηρικών συνθέτων υπήρξε σίγουρα ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες, που έκαναν τον Ναίβιο να εναντιωθεί στην απέχθεια των Λατίνων *ad duplicanda verba*.

57. Ομ. Ν. 28. Το κυρίαρχο στοιχείο του Ποσειδῶνα θρίσκουμε κυρίως στον Αισχύλο: «ποντομέδων ἄναξ» (Επτά επί Θήβας 122) και στη συνέχεια με αμέτρητες παραλλαγές κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους (Anthologia Palatina V 100, 3 κ. ε. V. 90, 7).

58. Aen. II 779, IV 269, VII 558, X437.

59. Tac. Germ. 39, 4: «*regnator omnium deus*».

60. S. Mariotti, ό. π. σ. 67 υπ. 8.

61. ό. π. σ. 422 κ. ε.

62. Hl. 703.

63. Βλ. κατάλογον Grenier ό. π. σ. 131.

64 E. V. Marmorale O. π. σ. 242.

Στο Ναίβιο (Bell. Poen. στ. 45 Warmington) βρίσκουμε και σύνθετα με πρώτο συνθετικό αριθμητικό, όπως το σύνθετο *Bicorpores*, που αποδίδεται στους Γίγαντες. Αυτό το σύνθετο μας εμποδίζει να δεχτούμε πως είναι απόδοση στα λατινικά του ελληνικού *δισώματος*, γιατί το *δισώματος* είναι πολύ σπάνιο και δεν φαίνεται να μαρτυρείται πριν από τον 1ον μ.Χ. αιώνα. Ίσως το *bicorpores* του Ναιβίου να προέρχεται από κάποιο άλλο σύνθετο και ο ποιητής θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει για τους Γίγαντες ένα άλλο σύνθετο κατ' αναλογία προς το *τρισώματος* ή προς το *διφυής* ή *δίμορφος*, που διαδοχικά προσφέρουν το πρότυπο στο λατινικό *bimembris* (Verg. Aen VIII 293) και στο *biformis* (Verg. Aen. VI 25). Αυτό το σύνθετο αναφέρεται στους Γίγαντες για πρώτη φορά στους Πανηγυρικούς⁶⁵. Αυτός ο τύπος του συνθέτου αντίθετα με άλλα δεν πέρασε παρά μονάχα στον Άκκιο (307 Klotz) και στον Κικέρωνα (Tusc. 11, 20).

Ο Ναίβιος, στο έργο του Lucurgus, έχει και τα σύνθετα *bipedes* και *quadrupedes* (στ. 31 και 47 Warmington).

Τέλος στο Ναίβιο βρίσκουμε τα σύνθετα *thursigerae* (Bacchae 35 Klotz), *morigera* (αποσπ. 91 Ribbeck), *suavisonus* και... *frondifer* στα αποσπάσματα 23 και 25 (Ribbeck) αντίστοιχα. Ο τύπος *bipes*, εκτός από το *δίπους* θα μπορούσε να είναι ανάλογος σχηματισμός προς το *quadrupes*⁶⁶, που φαίνεται αρχαία κληρονομιά.

Πιθανόν ο Ναίβιος να οφείλει το σύνθετό του *bicorpores* στην ελληνική ποίηση, σε κάποιο άγνωστο αλεξανδρινό πρότυπο. Ίσως να οφείλει στην ελληνική ποίηση μόνο το ερέθισμα και τον τύπο της έκφρασης, καθώς και σε κάποια εικαστική παράδοση του μύθου της γιγαντομαχίας. Επομένως το σύνθετο του Ναιβίου *bicorpores* πιθανόν συνδέεται προς την ελληνική παράδοση, φιλολογική και εικαστική.

Την κύρια εξάρτηση των λατινικών συνθέτων από το ελληνικό έπος καθαρά βλέπουμε στο λατίνο ποιητή Έννιο, στον οποίο οι Ρωμαίοι, έως τα χρόνια του αυτοκράτορος Αυγούστου, είδαν το μεγάλο επικό ποιητή⁶⁷ της εποχής⁶⁸ των, τον Όμηρο⁶⁹ της Ρώμης. Ο Έννιος έγραψε ιστορικό έπος *Annales*, με το οποίο εγκαίνιασε νέο ποιητικό ύφος υψηλότερο, επισημότερο και καταλληλότερο για τα ηρωικά θέματα⁷⁰. Θεωρείται ο ρωμαίος συνεχιστής της Ομηρικής και ελληνιστικής

65. II 4 Galletier.

66. Για τα σύνθετα με αριθμητικά βλ. V. Pisani, ό.π. παράγρ. 403.

67. Ο Κικέρων, de gen. orat. I 2 γράφει περί τού Εννίου: «Ennium summum epicum poetam».

68. Hans Oppermann, «Q. Ennius und die Entwicklung des römischen Epos», *Gymnasium* 61 (1954) 531.

69. Cic. Or. 109: «Homero Ennio reliquisque poetis».

70. W. Ch. Korfmaier «Epic quality in Ennius», *The Classical Journal* 50 (1954) 79-84.

παράδοσης. Έτσι αρχίζοντας το έργο του *Annales* επικαλείται τις ελληνικές μούσες και όχι τις εθνικές του, τις λατινικές *Camenae* γράφοντας: «*Musae quae pedibus magnum pulsatis Olympum*». Πρόοδος σημειώθηκε στη γλώσσα και τη λογοτεχνία κυρίως από τον Έννιο πρώτα· ο σατούρνιος στίχος υπεχώρησε στο ελληνικό εξάμετρο, επίσης, κατά μίμηση των Ελλήνων το λατινικό λεξιλόγιο πλουτίστηκε με πολλά νεότευκτα σύνθετα.

Στον Έννιο απαντούν πολλές λέξεις, που οι λατίνοι παραδέχτηκαν από γραμματειακή επίδραση, που είναι απόδειξη της επενέργειας της ελληνικής ποιήσης.

Η επιθυμία του Εννίου να είναι ο πρώτος «*dicti studiosus*»⁷¹, ο πρώτος περί το λέγειν σπουδάζων, ο εραστής της λατινικής επικής ποιήσης, στρέφεται κατά της γλωσσικής τραχύτητας των προγενεστέρων του και φανερώνει τη λογοτεχνική του γνώση.

Τα σύνθετα, που άρχισαν στην εποχή του Ναιθίου, αυξήθηκαν σημαντικά στον ποιητή Έννιο, που τα έκανε μέσο και όργανο του ομηρισμού του και τα εξησιμοποίησε για να εξασφαλίσει στο λόγο του επιβλητική θρησκευτικότητα.

Έτσι βλέπουμε στον Έννιο το σύνθετο *altivolans*, (Ann. 85 Warlington) που είναι ισοδύναμο με το ομηρικό ύψηπτης κ.ά.⁷².

Ένα μέρος των συνθέτων του Εννίου είναι δανεική μετάφραση από τα ελληνικά. Έτσι το *suaviloquens*⁷³ είναι μετάφραση του ελληνικού ήδυσπής⁷⁴, που αναφέρεται στο Νέστορα κ.ά. Στην έκφραση *suaviloquenti ore* ο Έννιος θα μπορούσε να είχε ως πρότυπο τον ομηρικό στίχο: «τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδὴ» (Α 249). Ο Puccioni όμως, υπερεκτιμώντας το ρόλο των Ελλήνων τραγικών, τείνει να μειώσει το ρόλο του Ομήρου και στη σελ. 425 της προαναφερθείσας μελέτης του, υποστηρίζει πως το *suaviloquens* του Εννίου προέρχεται από το «ἀδυσπές» του Σοφοκλή (Οιδ. Τύραν. 151).

Άλλη δανεική μετάφραση ελληνικού είναι το *frugifera terra*⁷⁵ από το «γαῖα φερέσβιος»⁷⁶.

Τα περισσότερα όμως σύνθετα του Εννίου είναι νεολογισμοί χωρίς άμεσο ελληνικό πρότυπο. Η επιλογή λέξεων, τα τολμηρά παράγωγά του από μετοχές και η βαρύτητα των λέξεων απομακρύνουν τη

71. Ann. 223-4 Warmington.

72. Βλ. G. Puccioni ό.π. σ. 373 κ.ε. και σ. 424 κ.ε.

73. Ann 300 Warmington: «Additur orator Cornelius suaviloquenti ore».

74. Ομ. Α 248 «ήδυσπής ανόρουσε».

75. Ann 564: «terrai frugifera!». Ο Πρίσκιανός αναφέρει αυτό τον τύπο γενικής ενικού ομοίως και δοτικής (Verg. Aen III 354) πρβ. E.H. Warmington, «Remains of Old Latins», *The Loeb classical library* τ. I, London 1961³, σ. 213.

76. Ύμν. εις Απόλλ. 341 Ησ. Θεογ. 693.

γλώσσα του ποιητή από το συνηθισμένο λόγο και δείχνουν μεγαλοπρέπεια. Ο σχετικός αριθμός των συνθέτων του Εννίου ανέρχεται σε είκοσι δύο επί συνόλου διακοσίων τριάντα τριών επιθέτων, και υστερεί του πλούτου των ομηρικών συνθέτων. Αυτό εξηγείται από τις φυσικές προϋποθέσεις της λατινικής γλώσσας, στην οποία ο μεγάλος αριθμός συμφώνων εμποδίζει την μετρική κινητικότητα. Αντίθετα στον Ελληνικό στίχο τίποτε δεν είναι αδύνατο⁷⁷.

Η προϋπόθεση της μετρικής για τα σύνθετα απασχολεί τον Έννιο όπως φαίνεται από την ανάλογη κλίση των τύπων, που λήγουν σε -fer (dulciferai, frugiferai Ann. 564, dentiferos Ann. 318).

Η δυσκαμψία των στοιχείων και των καταλήξεων της λατινικής γλώσσας δυσκολεύει τον σχηματισμό συνθέτων και δεν επιτρέπει τη συμβολική και γλωσσική πυκνότητα. Έτσι ο Έννιος με τα λίγα παραδείγματα των προγενεστέρων ποιητών έχει περιορισμένο απόθεμα συνθέτων και δείχνει κυρίως, τις δυνατότητες σχηματισμού συνθέτων, στα οποία στηρίχθηκε το μέλλον της λατινικής γραμματείας έως την εποχή του αυτοκράτορα Αδριανού.

Στα σύνθετα του Εννίου παρατηρούμε την έλλειψη τυπικότητας: ο ποιητής ακολουθεί την απαίτηση της διαφοράς, της ποικιλίας, της ανομοιότητας. Αυτό βέβαια αποβαίνει σε βάρος του πλούτου των συνθέτων του και τα γλωσσικά και ποιητικά προβλήματα που παρουσιάστηκαν τα έλυσε με διάφορους τρόπους.

Όπου μιμείται τον Όμηρο⁷⁸, ο δανεισμένος τύπος παραιτείται από ένα μέρος των ευκρινών γνωρισμάτων του⁷⁹ [όπως τα ομηρικά εύπλέκτους (Ψ 115), ταναήκει χαλκῶ (Ψ 118) αποδίδει στους στίχους 181-185 των Annales]. Επίσης άλλα σύνθετα ή τα μειώνει σε απλά επίθετα, όπως το ομηρικό ύψικόμους (Ψ 118) αποδίδει με το απλό alta (183), ή τα αναλύει σε περιφραστικές εκφράσεις⁷⁹.

Όπωςδήποτε στα σύνθετα του Εννίου δεν υπάρχει η δύναμη και η ενάργεια των αντίστοιχων ομηρικών και σύνθετα του τύπου omni-potens, bellipotens, sapientipotens, bilinguis, doctiloquus είναι σύνθετα που δεν εντυπωσιάζουν.

Οι προσπάθειες πλουτισμού της λατινικής γλώσσας με πρωτότυπες λέξεις κατά το ελληνικό πρότυπο έγιναν αντικείμενο κριτικής: έτσι ο

77. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Μαρτιάλη (Epigr. IX, 11, 10-15 W. C. A. Ker) «nomen nobile molle delicatum / versu dicere non rudi volebam: / sed tu syllaba contumax, repugnas / dicunt Eiarinon tamen poetae, / sed Graeci quibus est nihil negatum / et quos Ἄρες Ἄρες decet sonare».

78. Ann. 181-185, 409-416 Warmington και αλλού.

79. Το του Ομ. Κ 41 και Ν 343 θρασυκάρδιος ο Έννιος το αποδίδει με την περίφραση: «audaci dum pectore» (366 Warmington). Επίσης το ομηρικό τανύφυλλος (ν 102, ψ 190, 195) αποδίδει περιφραστικώς: «cupressi stant sectis foliis» (239-240).

Κικέρων⁸⁰ κατακρίνει το σύνθετο του Πακουβίου *perterrificam* (Ex incertis incertorum tragediis, στ. 163 Warmington), ενώ ο Κοϊντιλιανός απευθυνόμενος στους συγγραφείς για τα λατινικά σύνθετα λέγει: «sed res tota magis Graecos decet, nobis minus succedit, nec id fieri natura putō, sed alienis favemus; ideoque cum κυρταύχενα mirati sumus, incurvicurvicum vix a risu defendimus»⁸¹. Σ' άλλο δε χωρίο του έργου του⁸² λέγει ότι δεν υπεχώρησε, δεν αποδέχτηκε να χρησιμοποιεί η γλώσσα σύνθετα από τρεις λέξεις.

Οι απόψεις αυτές μας βοηθούν να καταλάβουμε γιατί οι βαρύτεροι σχηματισμοί συνθέτων από τον Έννιο, όπως *doctiloquus* (Enn. ap. Varr. L. L. 7 § 41), *sapientipotens* (Ann v. 188 Vahlem) δεν βρήκαν μιμητές.

Ο κωμικός ποιητής Πλάυτος (ήκμασε το 254-184 π.Χ.), επέτυχε τον εκρωμαϊσμό των ελληνικών προτύπων και έπλασε σύνθετες λέξεις λόγιες αλλά και δημώδεις, λαϊκές. Λόγιες είναι οι σύνθετες λέξεις *anquiportum*⁸³ και καλύτερα *angiportus*, *pedisequa*⁸⁴ (pes, sequor), *peditastellus*⁸⁵ κ.ά. Δημώδεις σύνθετες λέξεις είναι *carnifex*⁸⁶, *carnificina*⁸⁷, *furcifer*⁸⁸ (furca, fero) κ.ά.

Στον Πλάυτο υπάρχουν και ποιητικοί όροι, με δεύτερο συνθετικό τη μετοχή ενεστώτα, όπως το *caelipotens*⁸⁹ (caelum, potens), που δηλώνει τον κύριο του ουρανού ο δε Puccioni⁹⁰ εθεώρησε ότι ο ποιητής το έπλασε κατά το πρότυπο των ελληνικών ποντομέδων, ποντοκράτωρ.

Ο Πλάυτος συναγωνιζόμενος τον Αριστοφάνη στο να επιτύχει κωμικά αποτελέσματα χρησιμοποιεί σύνθετα επίθετα όπως: *vinipollens*⁹¹, *ferricrepinus*⁹², *ferritribax*⁹³, *merobiba*⁹⁴, *multibibus*⁹⁵, *plagipatida*⁹⁶.

80. Or. 49, 164: «Immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus: habeo ego istam perterrificam».

81. I 5, 70. δηλ. «απ' όλο το θέμα (των συνθέτων) ταιριάζει μάλλον στους Έλληνες, σε μας λιγότερο προχωρεί, ούτε νομίζω πως αυτό γίνεται εκ φύσεως, αλλά συναινούμε στα ξένα- τόσο μάλλον αφού θαυμάσαμε το (σύνθετο) κυρταύχενα, μόλις και μετά βίας δεν γινόμαστε καταγέλαστοι για το incurvicurvicum».

82. Inst. I 5, 66: «Nam extribus nostrae utique linguae non concesserim».

83. Ps. 971. Most. 1054, 1046.

84. Aul. 807.

85. Mil. 54.

86. Capt. 1019.

87. Capt. 132.

88. Most. 1172.

89. Pers. 755.

90. όπ. π. σ. 411 κ.ε.

91. Curc. 114: «Vinipollens, lepidus Liber».

92. Asin. 34: «... ferricrepinas insulas».

93. Most. 356: «Ubi sunt isti... ferritribaces viri».

94. Curc. 77.

95. Curc. 77.

96. Capt. 472.

Για να επιτύχει παρωδία ο Πλαύτος χρησιμοποίησε επίσης το σύνθετο *latebricola*⁹⁷, που σημαίνει εκείνον, που συχνάζει σε σπίτια ακολασίας.

Στον Πλαύτο βρίσκουμε και μια πραγματική παρωδία της χρήσης των συνθέτων, που την έκανε ο ποιητής με τα παρακάτω πλαστά γελοία ονόματα: «*Vaniloquidorus, Virginisuendonides, Nugiepiloides, Argentumextenebronides, Tedigniloquides, Nugides, Palponides, Quodsemelarrripides, Numquameripides*»⁹⁸.

Αυτά τα κωμικά σύνθετα ονόματα ο Πλαύτος τα χαρακτηρίζει *nomina contortiplicata*, δηλ. ονόματα πολύπλοκα⁹⁹.

Επίσης στον Πλαύτο βρίσκουμε και σύνθετα με την κατάληξη -ger (όπως *plagiger* Psed. 1, 2, 22).

Αλλά και στον κωμικό ποιητή Τερέντιο (190-159 π.Χ.), που έζησε σε φιλελληνικό περιβάλλον και εξέφρασε με τα θεατρικά του έργα τον ελληνικό κόσμο και πολιτισμό βρίσκουμε σύνθετα δημώδη και λόγια. Στον Τερέντιο φαίνεται η ροπή, που άσκησε στη λατινική γλώσσα η φιλελληνική κίνηση του Σκιπίωνα Αιμιλιανού¹⁰⁰.

Ο λόγος του Τερεντίου είναι ακραιφνέστερος, καθαρότερος και σαφέστερος¹⁰¹. Από τον Τερέντιο άρχισε και η ρητορική να μπαίνει περισσότερο στην ποίηση, μετά δε απ' αυτόν αποκτώντας δύναμη απλώθηκε λίγο λίγο σ' όλα τα είδη της λατινικής γραμματείας¹⁰². Ένα δημώδες σύνθετο στον Τερέντιο είναι το *furcifer*¹⁰³, λόγια δε σύνθετα είναι τα *angiportum*¹⁰⁴, *funambulus*¹⁰⁵, *pedisequa*¹⁰⁶ που τα βρίσκουμε και στον Πλαύτο κ.ά.

Ο Κικέρων (106-43 π.Χ.), που αντιλαμβανόταν πως μόνο από την ανάμειξη του περισσότερου μέρους των εθνικών αξιών της Ρώμης με τις ελληνικές πνευματικές αξίες μπορούσε να προέλθει ιδεώδης ρωμαϊκή κοινωνία, κατά το παράδειγμα της ελληνικής γλώσσας κατόρθωσε να κάνει τη λατινική μαλακότερη και ευστροφότερη. Έχοντας συνείδηση πως η γλωσσοπλαστική ενέργεια των συμπατριωτών του ήταν περιορισμένη και ομολογώντας πως η Ελλάδα υπερέβα-

97. Trin 240: «*Latebricolarum hominum corruptor*».

98. Pers. 702 δηλ. ψεύτης, πωλητής παρθένων, ληροπολυλογίδης, αίσχροκερδής, ο λέγων άξια σου, τιποτένιος, κόλακας, άρπαγας.

99. Pers. 708. πρβ. J. Marouzeau, ό.π. σ. 137.

100. E. Paratore, *Storia della letteratura latina*, Firenze 1957, σ. 107.

101. F. Arnaldi, «La lingua di Terenzio, lingua da capitale», *Atene e Roma* 41 (1938) 192 κ.ε.

102. O. Weise ό. π. σ. 83.

103. Eun. 989.

104. Ad. 578, Eun. 5, 2, 6.

105. Hec. 4.

106. And. 123.

λε τους Ρωμαίους στην παιδεία και σε κάθε επιστημονική μάθηση¹⁰⁷, και πως οι συμπατριώτες του ήσαν άπειροι στις τέχνες και στις επιστήμες¹⁰⁸, φρόντισε για τον πλουτισμό και τη διαμόρφωση της γλώσσας. Σαν δόκιμος συγγραφέας, που ήταν, φρόντισε να μη περιλαμβάνει στα έργα του παλαιές και ξενικές λέξεις και με περίσκεψη να πλάθει νέες και να αποκρούει κάθε τι, που θα μπορούσε να φανεί κοινό και χυδαίο.

Τις αρχές αυτές τις τήρησε στα έργα του, όπου έκανε επιμελή εκλογή των λέξεων. Εξαίρεση αποτελούν οι Επιστολές του, στις οποίες χρησιμοποίησε τον καθημερινό λόγο. Όλες αυτές τις αρχές ο Κικέρων τις δεχόταν θεωρητικά στα ρητορικά του έργα, αλλά και πρακτικά στους ρητορικούς λόγους. Για τις απαρχαιωμένες λέξεις λέγει ότι σπάνια τις μεταχειρίστηκε, και το έκανε κυρίως στις φιλοσοφικές του πραγματείες για να δώσει στο λόγο του επισήμότητα και σεμνότητα¹⁰⁹.

Δεν δέχεται ο Κικέρων την ευρεία χρήση των ξενικών λέξεων, ο ίδιος δε τις περισσότερες ελληνικές λέξεις χρησιμοποιεί στους λόγους του κατά του Ουέρρου¹¹⁰, γιατί εκεί μιλάει για ελληνικά καλλιτεχνήματα και στις φιλοσοφικές πραγματείες του, των οποίων το περιεχόμενο προέρχεται από ελληνικά έργα και οι τεχνικοί όροι *grammatica*, *philosophia*, *retorica* κ.ά. δεν υπήρχαν στη λατινική¹¹¹.

Εισάγοντας ο Κικέρων νέες λέξεις ζητάει κατά κάποιο τρόπο την άδεια γι' αυτό (με τις φράσεις *licet*, *si placet*, *quasi* κ.ά.). Όταν θέλει να μεταφράσει μια ελληνική λέξη την αποδίδει με περιφραση¹¹², ήταν δε πολύ προσεκτικός στη δημιουργία νέων λέξεων ή στη χρήση παλαιών λέξεων με καινούργια ή μεταφορική έννοια.

Επίσης ο Κικέρων εφρόντιζε για την ευρυθμία και αρμονία του λόγου για την κατασκευή συμμέτρων και αρμονικών περιόδων, γενικά για το ύφος του λόγου του, που είναι το εκμαγείο των συγχρόνων του ηθών και γενικά η σφραγίδα της εποχής και της διάνοιας του συγγραφέα¹¹³.

Προκειμένου για σύνθετα ο Κικέρων βασικά δέχεται πως μπορούσε

107. Tusc. I 1, 3.

108. Verr. II 87.

109. De Or. III 38, 153.

110. Βλέπε σχετικά H. J. Rose, «The Greek of Cicero», *Journal of Hellenic Studies* 41 (1921) 91-116. (Atzert, *De Cicerone interprete Graecorum*, Diss., Göttingen 1908. O. Seel, *Cicero. Wort-Staat-Welt*, Stuttgart 1961²).

111. Βλ. L. Delaruelle, *Etude sur le choix des mots dans le discours de Cicéron*, Toulouse 1912 *passim*.

112. De Or. III 152-154.

113. L. Laurand, *Études sur le style de discours de Cicéron, avec une esquisse de histoire ducursus*, Paris 1928-1931³ *passim*.

κανείς να καταφεύγει στα σύνθετα, για να λαμπρύνει και να διακοσμήσει το λόγο «ad illustrandam atque exornandam orationem»¹¹⁴, δείχνεται όμως αυστηρός στο ζήτημα της εκλογής των συνθέτων. Έτσι τον βλέπουμε να αποφεύγει την τραχύτητα (asperitatem), τη χοντροκοπιά των λέξεων και να ξενίζεται από σύνθετα της λατινικής όπως το *perterrificrepa* του Πακουβίου και *versutiloquus*. Επειδή δεν μπορούσε να επιτύχει τη λάμψη και το κύρος της ελληνικής γλώσσας παρηγοριόταν με την απλότητα των δικών του λατινικών λέξεων¹¹⁵.

Θέλοντας ο Κικέρων να μεταφράσει την ελληνική λέξη *έτυμολογία* εδοκίμασε το σύνθετο *veriloquium*, αλλά δεν την βρήκε κατάλληλη και την αντικατέστησε με τη λέξη *notatio*: «Quam Graeci έτυμολογίαν vocant, id est verbum ex verbo, veriloquium. Nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae»¹¹⁶.

Ο Κοϊντιλιανός συγχωρούσε στον Κικέρωνα τη χρήση συνθέτων όπως το *incompositus*¹¹⁷, *reconditus*¹¹⁸ και *subabsurdus*¹¹⁹.

Ο Κικέρων, όπως και ο Κοϊντιλιανός, κατέκρινε τα σύνθετα με τρεις λατινικές λέξεις και εύρισκε τις συνθέσεις αυτές επίπονες, βαριές και χωρίς αρμονία.

Ο Κικέρων επιτρέπει στον εαυτό του τη χρήση μερικών συνθέτων με δεύτερο συνθετικό το ρήμα *loquor* σε μετοχή. Τέτοια σύνθετα είναι το *breviloquens*¹²⁰ *fallaciloquentia*¹²¹, *magniloquentia*¹²² και τα χρησιμοποιεί με περίσκεψη, μερικές φορές μάλιστα ζητώντας συγγνώμη: «grandiloqui, ut ita dicam»¹²³.

Επίσης στον Κικέρωνα βρίσκουμε το σύνθετο *sagittis potens*¹²⁴ με δεύτερο συνθετικό μετοχή ενεστώτος, και σύνθετα με την κατάληξη -fer, -ger όπως *aurifer* (Tusc. 2, 9, 22), *frugifer* (Or. XLIX, 163), *furcifer* (Deiot IX 26), *auriger* (Div. 2, 30, 63) κ.ά.

Ο Κικέρων, ως καλός μελετητής των αρχαϊκών λατίνων ποιητών, μεταχειρίστηκε σύνθετα, που βρίσκονται σ' αυτούς. Έτσι το *caelicola*

114. De Or. 3, 38, 152.

115. Or. 49. 164: «Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur quom splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paetinet: Qua tempestate Paris Helenam et quae secuntur. Immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus: habeo ego istam perterrificrepa, itemque versutiloquas malitias».

116. Top. 8, 35.

117. Inst. IX, 4, 6 X, 1. 66. Quinct. XVIII, 59.

118. Brut. LI 191 LXXII, 252 κ.ά.

119. Att. XVI, 3 De Or. II, 67, 274 και αλλού.

120. Att. VI 25.

121. Fin IV 25.

122. Or. LVII, 191.

123. Or. V, 20 και πρβ. J. Marouzeau, ό. π. σ. 136.

124. Arat. 73.

του Εννίου βρίσκουμε και στον Κικέρωνα ως *caelicolus*¹²⁵, το *pedisequa*¹²⁶ του Πλαύτου και Τερεντίου, το σύνθετο του Ναιθίου *bicorpores*, που αποδίδεται στους Γίγαντες, επέρασε επίσης στον Κικέρωνα με το *bicorporum manum*¹²⁷.

Σύμφωνα με όσα παραπάνω ανέλυσα, τα σύνθετα επίθετα είναι κυρίως κοσμητικά, επαινετικές λέξεις, που λαμπρύνουν το κάθε πράγμα και το κάνουν μεγαλόπρεπο με το επινόημα της παραστατικής ατομικότητας. Δείχνουν την υλική φύση των πραγμάτων, την καθαρότητά τους και περιγράφουν τον ποικίλο πλούτο της ρωμαϊκής πραγματικότητας. Αυτά προάγουν το ύφος και αποτελούν ενδεικτικό γνώρισμά του, καθόσον αποτελούν την ακριβή απεικόνιση της εποχής και των συγχρόνων ηθών.

Τα σύνθετα προτιμώνται από τους λατινούς ποιητές, γιατί προάγουν τους ποιητικούς σκοπούς και εξασφαλίζουν ύψος, αρμονία, κάνουν δε τον ποιητικό λόγο πιο επαγωγό, ζωηρό, σαφή, ευχάριστο και συγκινησιακό. Μερικές φορές εντείνουν τη δύναμη του πάθους ή εκφράζουν παραστατικότερα το συναίσθημα ή συνδέουν τους ψυχικούς κλυδωνισμούς με τη μοίρα, τέλος δε προάγουν την ενάργεια των εικόνων και των μεταφορών.

Σε γενικές γραμμές η δημιουργία των συνθέτων από τους Λατινούς δεν ήταν εύκολη και εύστοχη, γιατί δεν μπόρεσαν να δώσουν επιβλητικότητα σ' αυτά, με αποτέλεσμα να μην αποτελούν υποδείγματα για δημιουργία νέων συνθέτων στους μεταγενέστερους.

Τα σύνθετα της Λατινικής εστερούντο της λεπτής αίσθησης, της χάρης και της λεπτότητας των Ελλήνων, διακρίνονται όμως για τη σεμνοπρέπεια, την ακρίβεια και τη σαφήνεια. Αυτό δικαιολογείται αφ' ενός από τη δυσκαμψία της λατινικής γλώσσας και αφ' ετέρου από τη διαφορετική νοοτροπία των δύο λαών. Αποτέλεσμα της έλλειψης κινητικότητας και πλαστικότητας της γλώσσας ήταν ο δανεισμός από την Ελληνική, στην αρχή άκομπος και ατελής, αργότερα όμως, από την εποχή του Ναιθίου και Εννίου, απέκτησε κάλλος και κάποια τελειότητα.

Με την πάροδο του χρόνου η λεξικολογική μορφή των λατινικών συνθέτων αποκτά δική της μορφή και ιδιαιτερότητα. Η νέα εικόνα των συνθέτων αντανακλά ένα κόσμο, στον οποίο άνθρωποι και πράγματα έχουν τη σταθερή τους θέση, χωρίς όμως ποτέ να φθάνει τα λαμπρά και ανεπανάληπτα ελληνικά σύνθετα, τα οποία υπαγόρευε το δημιουργικό και διαισθητικό δαιμόνιο των Ελλήνων.

125. Har. Resp. 15, 32 (*caeliolus*)

126. Att. II, 16, 1.

127. Tusc. II, 9, 22.

SUMMARY

Aristea Sideri - Tolia, *The Compound adjectives in Naevius, Ennius, Plautus, Terentius and Cicero*

In this study the compound adjectives of Naevius, Ennius, Plautus, Terentius and Cicero are examined.

The difficulties encountered by those Latin authors in the creation of compound adjectives is pointed out, and their borrowing from the greek language is justified.

Furthermore a search for these adjectives, followed by a comparative presentation with the corresponding greek adjectives, is carried out, whilst the aims and difficulties of their creation is examined.

Finally, we present the reasons why the above writers use these compound adjectives and we throw light on their influence on posterity.